

ПРОФЕСІЙНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИСТА: ДЕОНТОЛОГІЧНІ ТА ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ

Процес побудови сучасної правової держави в умовах створення ринкових відносин в Україні безпосередньо пов'язаний з постійним удосконаленням підготовки юристів та підвищенням рівня їхньої професійної відповідальності за результатами своєї діяльності.

Статтю присвячено проблемі відповідальності особи взагалі і професійної відповідальності правника зокрема. Це перша спроба в українській правничій науці на теоретичному рівні порушити актуальну проблему й окреслити можливі підходи до її розв'язання.

Грунтовне знання національної юридичної освіти і практики та знайомство з системою підготовки кадрів юристів в англосаксонській правничій освіті, в якій існує така **обов'язкова** навчальна дисципліна, як «Професійна відповідальність правника», спонукали автора цієї статті спершу до роздумів щодо поняття «відповідальності» взагалі і «професійної відповідальності» зокрема; а потім — до бажання започаткувати аналогічну навчальну дисципліну на факультеті правничих наук НаУКМА. Така навчальна дисципліна вже два роки викладається як обов'язковий спецкурс для студентів п'ятого року навчання за програмою підготовки «спеціаліста-правознавця» і викликає до себе підвищену зацікавленість майбутніх правників. Враховуючи зарубіжний досвід викладання такого курсу, до Програми [7] нашої аналогічної за назвою навчальної дисципліни, розрахованої поки що на 27 академічних годин, були включені теми:

1. Поняття, види та форми відповідальності людини і громадянина.
2. Права людини і громадянина та їхній вплив на особисту відповідальність.
3. Правнича діяльність та юридичні послуги: поняття, види, форми і якість.
4. Поняття професійної відповідальності, її види і форми.
5. Поняття і зміст професійної відповідальності правника.
6. Професійна етика і професійна відповідальність правника: взаємозв'язок і взаємовплив.
7. Міжнародно-правові акти, які регулюють професійну діяльність і відповідальність правника.

8. Національні правила та норми професійної поведінки і відповідальності правників України.

9. Професійна відповідальність правників України і деяких країн Європи та Америки: порівняльний аспект.

10. Деонтологічний кодекс правничої діяльності юристів України: проблеми створення та впровадження [6].

Викладання цієї навчальної дисципліни дало підстави поділитися з читачем наукових записок тими проблемами й питаннями, які виникають і в студентів, і в мене, як автора спецкурсу та цієї статті.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ — це що? Юридична чи морально-етична категорія, якісна характеристика психологічного стану особистості чи один з сотень звичайних термінів, якими повсякденно користується будь-яка людина? І що таке професійна відповідальність? Ці та інші питання постають перед будь-яким дослідником, що цікавиться проблемою існування та функціонування «відповідальності» — людини, суспільства, держави тощо... Запропонована стаття є першою спробою в українській правничій науці поставити ці питання й окреслити можливі варіанти відповідей на них.

Пошук вітчизняних правничих літературних джерел, в яких розглядалася б ця проблематика, привів автора до висновку, що загальне поняття «відповідальність» історично сприймається юристами-науковцями та й практиками як таке, що не потребує спеціального аналізу і тим більше — дослідження. Тобто зміст його розкривається сам собою у назві й походить від етимології буденних слів

«відповідь, відповідати». На жаль, не розкривають глибинного змісту цього поняття й словники, у тому числі й енциклопедичні.

Слід зазначити, що теорія і практика відповідальності особи розрізняє сьогодні декілька її видів та підвидів [5]. Серед них: моральну й економічну; політичну і юридичну; індивідуальну й колективну (корпоративну); державну і міжнародну; професійну; змішану тощо. Кожен з цих видів має свою внутрішню градацію, наприклад, «політична відповідальність» поділяється на особисту і партійну, парламентську і президентську, публічну і приватну тощо.

У правничій літературі [1, 8, 11] розгляд поняття «відповідальність» традиційно зводиться до тлумачення поняття «юридична відповідальність» та її різновидів: матеріальної і процесуальної, кримінальної і цивільної, конституційної, адміністративної і дисциплінарної. При цьому в основному йдеться про розуміння «відповідальності» у негативному розумінні як міри або заходу (ступеня) покарання особи за скоєне нею певне правопорушення, яке має негативні наслідки для особи або суспільства чи держави. І тільки в деяких літературних джерелах з проблем загальної теорії держави і права та філософії права йдеться про позитивне значення «відповідальності» як міри або ступеня позитивних наслідків діяльності особи.

«На що?» або «За що?» будь-яка особа, як правило, дає відповідь (відповідає)? По-перше, на запитання іншої особи; по-друге — на питання (проблеми), які ставить перед нею повсякденне життя; по-третє, за результати своєї життєдіяльності: вчинки, поведінку, прийняті рішення, а іноді й просто на думки чи думи... Відповідаючи, особа звітує не тільки й, можливо, не стільки перед іншими, скільки перед собою, своїм розумом, серцем, душею... Це явище або стан — звітність — на мій погляд, найяскравіше виявляється в актах релігійних таїнств, молитов, покаянь тощо, а також у процедурах будь-яких покарань чи заохочень. Хочу застерегти себе й читача від спрощеного розуміння такої «звітності» тільки як певної морально-етичної чи психологічної категорії. Водночас автор бере на себе сміливість стверджувати, що не можна отожднювати поняття «відповідальність» та «покарання чи заохочення», оскільки останні є лише наслідками звітності особи за результати своєї діяльності. До речі, даремно в праві існує принцип, за яким особа, котра з огляду на певні причини й обставини, передбачені правовою нормою, не може звітувати за результати своєї діяльності та їхні наслідки і звільняється від покарання або ж не дістає заохочення.

Таким чином, формулюючи загальне поняття **«ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ»** як здатність будь-якої особи (фізичної чи юридичної) звітувати, тобто

відповідати (давати відповідь) перед собою та оточуючим середовищем: людиною, суспільством, державою, природою, — за результати своєї діяльності та на підставі такої звітності отримувати позитивні чи негативні санкції (покарання або заохочення), — вважаю за доцільне в подальшому розглянути саме під таким кутом зору поняття «професійної відповідальності правника».

Поняття «професійна відповідальність» тісно пов'язане з поняттям «професійна діяльність», в т. ч. й правника. Розглядаючи професійну діяльність як різновид трудової діяльності, що передбачає наявність в особи відповідної професійної підготовки, тобто знань, умінь та навичок, які є джерелом її існування та взаємодії у будь-якому суспільстві, слід зазначити, що рівень такої діяльності значною мірою залежить від здатності особи «нести відповідальність» за її результати. Мабуть, ні в кого не викликає сумніву той факт, що представник тієї чи іншої професії саме своїми професійними знаннями, уміннями та навичками гарантує обсяг і якість виконаних ним робіт чи наданих послуг. Тому-то і в будь-якому суспільстві та й державі існують певні рівні (розряди, класи, ранги, звання) оцінювання професійної майстерності, а також заходи і засоби заохочення щодо її підвищення або покарання за невідповідність установленим критеріям. Саме з цією метою багато професій засновують свої асоціації або об'єднання чи спілки: мають статuti, положення, сертифікати, ліцензії, торговельні знаки, логотипи, емблеми, власні назви тощо.

Досвід діяльності правників у розвинутих країнах світу засвідчує, що правничі асоціації цих країн приділяють величезну увагу визначенню та підтримці високого рівня професіоналізму серед своїх членів. З цією метою ще понад сто років тому були розроблені й нині діють та продовжують удосконалюватися Правила професійної поведінки адвокатів США, понад три століття існують такі правила в адвокатів Сполученого Королівства Великої Британії, мають свої професійні правила правники Німеччини і Франції, інших країн Центральної та Західної Європи. Йдемо цим шляхом і ми — українські юристи, створюючи Правила професійної адвокатської етики, Кодекс суддівської честі тощо [2, 3, 4].

Аналізуючи та порівнюючи ці документи, доходиш висновку, що існує досить багато як суто теоретичних, так і практичних проблем запровадження Кодексів професійної діяльності та відповідальності (інша назва — Деонтологічний кодекс правника) в юридичну практику й освіту України. Одна з основних проблем полягає у розумінні змісту професійної поведінки та відповідальності, а також у співвідношенні деонтологічних і правових аспектів такої поведінки та відповідальності.

Виходячи із загальновизнаного поняття «деонтології» як науки «про належну поведінку особи — представника тієї чи іншої професії», та поняття «відповідальності» як здатності особи звітувати за результати своєї поведінки (діяльності), можна сформулювати таке поняття: **ПРОФЕСІЙНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРАВНИКА** — це здатність будь-якого представника правничої професії (фізичної чи юридичної особи) звітувати перед собою та іншою особою, суспільством, державою за результати своєї професійної діяльності й одержувати на підставі такої звітності від себе та від інших позитивні чи негативні оцінки (санкції) своєї професійної діяльності.

На основі аналізу викладеного щодо визначення характеристики правил професійної поведінки і наслідків відповідальності за неї можна сформулювати таке запитання: ці правила повинні бути деонтологічними, тобто морально-етичними, чи нормативними, тобто правовими? Однозначну відповідь на це запитання давати сьогодні складно.

Попередній висновок може бути таким: оскільки названі правила повинні врегулювати в першу чергу відносини між правником і клієнтом у сферах: збереження конфіденційності отриманої ними в процесі надання правничих послуг інформації;

якості наданих правничих послуг, а також визначення та отримання гонорару (заробітної платні); взаємовідносин поміж самими правниками під час виконання ними своїх професійних обов'язків, — слід спочатку досконало дослідити зміст і характер таких відносин, класифікувати їх та узагальнити накопичений національний і світовий досвід у цій сфері. Але вже тепер стає зрозумілим деонтологічно-правовий характер таких відносин і, відповідно, правил професійної поведінки правників, котрі, з одного боку, виступають як рекомендації для юристів щодо того як і яким чином вони повинні виконувати свої професійні повноваження, а з іншого боку — є принципами, вимогами до їх професійної поведінки.

Такий, можливо, поки що дискусійний висновок усе ж таки дає, на мій погляд, підстави висловити припущення, що деонтологічні норми професійної поведінки й відповідальності правника повинні набувати, за певних обставин і умов, значення правових норм, що безумовно слугуватиме підвищенню рівня професійної майстерності та відповідальності правників, а також їхньої ролі в розбудові правової демократичної держави — України.

1. Алексеев С. С. Общая теория права: В 2-х т. — М.: Юрид. лит., 1981. — 360 с.
2. Етичний кодекс працівника органів внутрішніх справ України. — К., 2001. — 5 с.
3. Кодекс професійної етики. — К., 2000. — 10 с.
4. Правила адвокатської етики. — К., 1999. — 44 с.
5. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. 2-е изд. — М.: Сов. энциклопедия, 1982. — 1600 с, ил.
6. Сущенко В. Деонтологічний кодекс правничої діяльності в Україні: проблеми і перспективи створення. Наукові записки. Київ, 1999. — 97 с.

7. Сущенко В. Професійна відповідальність правника.
8. Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия I Под ред. М. Ю. Тихомирова. — М.: 1999. — 526 с.
9. Фуллер Лон Л. Мораль права: Пер з англ. Н. Комарова. — К.: Сфера, 1999. — 232 с.
10. Хайек Ф. А. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широким принципів справедливості та політичної економії: В 3-х т. / Пер. з англ. — К.: Сфера.
11. Юридична енциклопедія: В 6-ти т. / Редкол.: Ю. С. Шемчученко (відп. ред.) та ін. — К.: Укр. енцикл., 1998. — Т. 1: А—Г. — 672 с. : іл.

Sushchenko V. M.

PROFESSIONAL RESPONSIBILITY OF THE LAWYER: DEONTOLOGICAL AND LEGAL PROBLEMS

The process of development of modern legal state in the circumstances of developing market economy in Ukraine is tightly connected with constant improvement of training process of young lawyers and the level of their professional responsibility under results of their activity.

The article is devoted to the problem of responsibility of the person in general and responsibility of lawyer in particular. This is the first attempt in the Ukrainian legal science to raise this problem and to develop possible approaches to its solving on theoretical level.